

УДК 330.1

Юрчик Г. М., к.е.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

Обґрунтовано наявність взаємно обумовлюючого впливу між трудовою сферою, яка визначає тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, та соціально-економічним поступом, який є визначальною детермінантою трансформації трудових відносин. Досліджено основні тенденції розвитку соціально-трудо­вих відносин на національному ринку праці у контексті їх впливу на соціально-економічний розвиток держави.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини, ринок праці, оплата праці, флексибілізація, тінізація зайнятості, нестандартна зайня­тість, умови праці, трудовий договір, цивільно-правовий договір.

Фундаментальною основою життєдіяльності будь-якого суспільства є трудова діяльність або, простіше кажучи, праця. При цьому виникає взаємно обумовлюючий вплив: з одного боку трудова сфера визначає тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, а з іншого – саме соціально-економічний поступ є визначальною детермінантою трансформації трудових відносин. Відтак, виникає необхідність дослідження особливостей розвитку соціально-трудо­вих відносин (СТВ) у контексті їх відповідності сучасному стану соціально-економічних перетворень для подальшого обґрунтування взаємно обумовлюючих змін.

Теоретичні та практичні основи формування та розвитку відносин у сфері праці закладені у працях відомих вітчизняних вчених, серед яких: О. І. Амоша, С. І. Бандур, І. Ф. Гнибіденко, О. А. Грішнова, В. М. Данюк, Т. А. Заяць, І. С. Кравченко, А. М. Колот, Е. М. Лібанова, Н. Д. Лук'яненко, І. М. Новак, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, Н. О. Павловська, І. Л. Петрова, М. В. Семикіна, Л. В. Шаульська та інші. Їх дослідження суттєво збагатили загальну теорію ринку праці (РП), виявили особливості формування соціально-трудо­вих відносин в Україні, сприяли розбудові законодавчої бази та організаційно-економічного механізму розвитку соціально-трудо­вих відносин.

Не заперечуючи значимість наукових доробок вищезазначених

вчених, все ж не достатньо опрацьованим у науці залишається питання розвитку СТВ у контексті взаємно обумовлюючого впливу на соціально-економічний розвиток держави. З огляду на це, метою даної праці є дослідження особливостей розвитку СТВ на національному РП як детермінанти та фактора соціально-економічного розвитку для подальшого обґрунтування взаємно обумовлюючих змін.

Як відомо, СТВ охоплюють взаємодію між суб'єктами РП – роботодавцями та працівниками (їх об'єднаннями) за посередництва держави – щодо умов найму, організації та оплати праці, гарантій зайнятості, соціального захисту на національному, територіальному, галузевому та рівні підприємства. Звичайно, дослідити особливості розвитку СТВ на різних рівнях досить складно. Проте, з огляду на те, що СТВ на нижчих рівнях системно інтегруються в межах національного РП, досить логічно відповідне дослідження СТВ обмежити відповідним рівнем.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується. Працівники реалізують закріплене право на працю шляхом укладання трудового договору із роботодавцями. Проте, в умовах трудонадлишкової кон'юнктури національного РП та значного фіскального навантаження роботодавці все частіше ініціюють **залучення найманої праці без офіційного укладання трудового договору на умовах тіньової зайнятості**. Загалом, при оцінюванні масштабів тінізації національного РП прийнято застосовувати експертний та формалізований підходи. Так, за оцінками експертів рівень тіньової зайнятості в межах національного РП складає від 14 до 50% [0]. В той же час за оцінками Міжнародної організації праці, Світового банку та низки соціологічних служб, рівень нелегального працевлаштування в Україні становить від 2 до 4,7 млн осіб, або 14-33% офіційно працюючого населення [0]. Деяко інші масштаби тінізації СТВ в межах національного РП демонструють формалізовані методи. Зокрема, рівень тіньової зайнятості за ними варіює від близько 5 до 38% [4]. Звичайно, такі латентні процеси на національному РП негативно впливають на тенденції соціально-економічного розвитку. Адже тіньовий сегмент РП характеризується неналежним дотриманням соціальних гарантій, контролем за умовами праці та якістю товарів і послуг. Крім того, тінізація СТВ негативно впливає на наповнюваність державного бюджету та фондів соціального страхування, а відтак – обмежує фінансові можливості для реалізації соціальних програм.

Окрім тінізації СТВ, досить окресленою тенденцією на націона-

льному РП є їх документально-правове оформлення за цивільно-правовим договором (ЦПД). Трудонадлишкова кон'юнктура РП посилює можливості роботодавців щодо лобіювання власних інтересів у відносинах із працюючими. Відтак, роботодавці все частіше ініціюють оформлення трудової діяльності на основі ЦПД, що формально дає їм можливість не дотримуватися трудових норм та гарантій, з одночасною юридично неправомірною вимогою до працюючих дотримуватися норм трудового права. Тобто, відносини, які по своїй суті є трудовими, внаслідок укладання ЦПД (замість трудового договору) формально стають цивільними. Відтак, оформлюючи трудову діяльність на основі ЦПД, роботодавці досить часто вдаються до подвійних «стандартів»: власні зобов'язання виконують на рівні цивільного права (не дотримуючись норм трудового права, що, безумовно, знижує рівень соціальної захищеності працюючих) з одночасними вимогами до працюючих виконувати обов'язки на рівні укладання трудового договору (хоча обов'язки працюючих за ЦПД є суттєво нижчими). Таким чином, формально «прикриваючи» трудові відносини укладанням ЦПД, роботодавці користуються перевагами останнього щодо зниження власної соціальної відповідальності.

Невід'ємною складовою СТВ є оплата праці. Серед основних тенденцій у сфері оплати праці в сучасних умовах є її флексибілізація. Зокрема, досить стійкою тенденцією на національному РП є **поширення гнучких та напівгнучких форм оплати праці.** Звичайно, в умовах розвитку приватної власності такі тенденції є цілком закономірними, адже приватного власника, який використовує найману працю, цікавить не стільки процес, як результат праці. Запровадження ж гнучких або ж напівгнучких форм оплати праці, на відміну від детермінованої по своїй суті тарифної системи, забезпечує додаткову мотивацію працівників до покращення реальних результатів праці. Адже гнучкість в оплаті праці передбачає наявність змінної негарантованої частини заробітної плати, наявність та розмір якої залежить від визначених показників трудової діяльності. Беззаперечно, флексибілізація оплати праці є фактором зростання продуктивності праці, а відтак – соціально-економічного розвитку держави.

Окрім флексибілізації оплати праці, досить чіткою тенденцією на національному РП є її **мінізація (так звана зарплата «у конвертах»).** Так, за оцінками Державної фіскальної служби сьогодні 70-80% бізнесу або доплачує або повністю платить працівникам заробітну плату «у конвертах». Як наслідок, за розрахунками фіскального органу, щомісячні тіньові виплати заробітної плати складають від 20 до 50 млрд грн, що формує досить потужний «чорний» ринок готівки. Дещо інші,

проте також, на жаль, не втішні тенденції на національному РП демонструють результати соціологічного опитування, проведеного Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна. Так, за результатами відповідного опитування 65% українців отримують заробітну плату в «конвертах» [2]. Звичайно, тінізація заробітної плати є досить природною реакцією бізнесу на надмірний фіскальний тиск. В той же час масштабна тінізація заробітної плати неминуче призводить до зменшення надходжень у Фонди соціального страхування, бюджетів різних рівнів. Це, в свою чергу, породжує проблему їх дефіцитності, а відтак – загрозу не виплати пенсій, соціальних допомог. Таким чином, тінізація СТВ в частині оплати праці, з одного боку, є фактором виживання в складних економічних умовах, а з іншого – суспільною загрозою, гальмом соціально-економічного прогресу.

В той же час, дослідження СТВ в частині оплати праці на національному РП засвідчили, що ***низка відповідних норм і гарантій, які закріплені КЗпП України, не виконується або ж виконується лише частково***. Зокрема, статті 106-108 КЗпП визначають підвищені розміри оплати праці у святкові та вихідні дні, надурочний і нічний час. Проте, перераховані норми в оплаті праці на сьогоднішній день виконуються в основному у державному секторі, в той час як приватні структури, що використовують найману працю, виконують їх переважно лише «на папері» при офіційному документуванні СТВ. Подібна ситуація склалася і щодо визначених у Генеральній угоді доплат і надбавок до заробітної плати, адже оплата праці у сфері приватного бізнесу здійснюється переважно за «домовленістю» у фіксованому розмірі за виконання відповідної роботи або ж за конкретний результат праці незалежно від часу та інших обставин трудової діяльності. Така ситуація, як не дивно, є досить закономірною. Адже нині в Україні є чинним КЗпП, що прийнятий в 1971 р. за умов функціонування планово-адміністративної економіки. Попри постійні зміни, чинний КЗпП концептуально не відповідає ринковій системі. Адже приватний власник, на відміну від держави як роботодавця і одночасно суб'єкта соціальної політики, первинно керується бізнес-інтересами. Відтак, на жаль, можна констатувати, що на разі ***СТВ на національному РП характеризуються загалом низьким рівнем соціальної відповідальності роботодавців***.

Крім того, ***дослідження рівня оплати праці на національному РП свідчить про загалом низький його рівень у контексті європейських стандартів***. Адже рівень як середньої, так і мінімальної заробітної плати є в рази нижчим навіть порівно із мінімальними їх значеннями

серед країн ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Показники оплати праці в Україні та ЄС [7 ; 8]

Держава	Середня годинна заробітна плата, EUR (2013 р.)	Мінімальна заробітна плата за місяць (січень 2013 р.)		
		EUR	PPS (ПКС)	% до середньомісячної заробітної плати
Бельгія	38,0	1501,8	1353,0	44,7
Болгарія	3,7	158,5	321,0	35,3
Чеська Республіка	10,3	312,0	425,1	32,5
Данія	38,4	-	-	-
Германія	31,3	-	-	-
Естонія	9,0	320,0	410,8	33,8
Ірландія	29,0	1461,9	1256,7	41,9
Греція	13,6	683,8	715,1	50,1
Іспанія	21,1	752,9	774,8	34,6
Франція	34,3	1430,2	1297,7	47,4 (за 2010 р.)
Італія	28,1	-	-	-
Кіпр	17,2	-	-	-
Латвія	6,3	287,1	383,9	45,1
Литва	6,2	289,6	440,4	41,1
Люксембург	35,7	1874,2	1524,2	46,7
Угорщина	7,4	340,6	545,1	39,1
Мальта	12,8	697,4	895,3	47,4
Нідерланди	33,2	1469,4	1358,2	43,8
Австрія	31,4	-	-	-
Польща	7,6	376,6	654,5	38,3
Португалія	11,6	565,8	649,9	42,6
Румунія	4,6	157,3	273,9	35,8
Словенія	14,6	783,7	913,1	49,0
Словаччина	8,5	337,7	466,7	36,6
Фінляндія	31,4	-	-	-
Швеція	40,1	-	-	-
Сполучене Королівство	20,9	1264,3	1152,5	38,7
Україна	1,84	108,1	200,3	-

Низький рівень оплати праці на вітчизняному РП, є свого роду «ла-кмусовим папірцем» загального рівня економічного розвитку та досяг-

нутого рівня продуктивності праці. Адже, як свідчать статистичні дані, серед країн-членів ЄС спостерігається досить чітка залежність між рівнем оплати праці та економічним розвитком (табл. 2).

Таблиця 2

Показники рівня оплати праці та макроекономічного розвитку у ЄС [6]

Держава	Середня річна заробітна плата, EUR (2012 р.)	Реальний ВВП на одного жителя, EUR in PPS (2012р.)	Коефіцієнт випередження (2013р.), %
Бельгія	40 042	31700	108,6
Болгарія	4 968	11900	114,8
Чеська Республіка	12 798	21800	103,7
Данія	54 513	33100	104,0
Германія	40 291	32500	106,4
Естонія	11 193	18800	109,6
Ірландія	42 870	34300	101,3
Греція	26 953	19600	89,7
Іспанія	34 860	24900	95,4
Франція	14 173	28400	103,9
Італія	31 496	26900	104,1
Кіпр	25 169	24700	94,1
Латвія	8 455	16000	110,5
Литва	7 391	5300	106,0
Люксембург	52 022	69800	110,5
Угорщина	9 885	17100	105,9
Мальта	22 139	22400	109,8
Нідерланди	42 715	35000	106,3
Австрія	39 312	34200	106,4
Польща	10 803	17400	103,8
Португалія	17 944	20200	97,0
Румунія	5 911	14000	96,2
Словенія	22 386	21600	101,3
Словаччина	11 281	19600	102,5
Фінляндія	39 198	30500	109,5
Швеція	42 926	33400	108,3
Сполучене Королівство	39 353	28400	103,7
<i>Коефіцієнт кореляції</i>	0,804891		-

При цьому основним фактором зростання рівня оплати праці у ЄС є зростання продуктивності праці (коефіцієнт випередження для переважної більшості розвинених держав ЄС становить більше 100%). З огляду на європейський досвід та інтеграційні прагнення України, очевидно, що фактором зростання рівня оплати праці на національному РП є поступове зростання продуктивності праці на основі технологічної модернізації та інвестиційних ін'єкцій.

Чітко окресленою тенденцією як на світовому, так і національному РП є *поширення нестандартних форм зайнятості*, серед яких робота за гнучким графіком або викликом, надомна або ж дистанційна зайнятість, freelance. За окремими експертними оцінками такою формою зайнятості охоплені близько 2 млн українців.

Поява нестандартних форм зайнятості в Україні зумовлена дією кількох факторів. Зокрема, нестандартна зайнятість дозволяє бізнесу гнучко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури в частині кадрового забезпечення, скорочувати витрати на створення робочих місць.

З іншого боку, така форма зайнятості має соціальну значимість, адже дає можливість працювати та отримувати додатковий заробіток студентам, жінкам з дітьми, інвалідам тощо. У той же час, надмірна гнучкість СТВ веде до зростання частки працівників з нетривалим стажем, низьким рівнем лояльності та трудової вмотивованості, а серед роботодавців – нівелює стимули до інвестицій у людський капітал. Проте, попри такі загрози, поширення нестандартної зайнятості є об'єктивним наслідком інформатизації суспільства, що стимулює соціально-економічний розвиток.

Дослідження особливостей розвитку СТВ на національному РП буде неповним без дослідження умов праці. На жаль, аналіз відповідних статистичних даних (рисунок) дає право стверджувати, що частка працівників, умови праці яких не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, залишається досить високою (у 2013 р. – близько 30%). При цьому частка працівників, що працюють у відповідних умовах, є суттєво вищою у промислово розвинених регіонах України: Луганська (48,7%), Донецька (43,9%), Дніпропетровська (40,8%), Запорізька (35%) області.

Безумовно, незадовільні умови негативно впливають на продуктивність праці, а відтак є гальмом соціально-економічного розвитку. Проте, як і у випадку зростання заробітної плати та продуктивності праці, зменшення частки працівників, умови праці яких не відповідають визначеним нормам, потребує суттєвих інвестиційних вкладень у модернізацію виробництва.

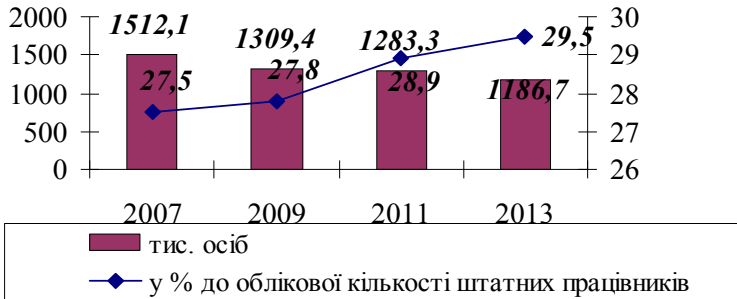

Рисунок. Динаміка кількості працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам [4]

Висновки. Соціально-трудові відносини визначають тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, з іншого ж – саме соціально-економічний поступ є визначальною детермінантою трансформації трудових відносин. Серед основних негативних тенденцій на національному ринку праці, які, з одного боку, є наслідком, а з іншого, фактором низького соціально-економічного розвитку, є тінізація зайнятості та заробітної плати; низький рівень оплати праці у контексті європейських стандартів; незадовільні умови праці значної частки працівників тощо. Усунення відповідних негативних тенденцій вимагає виваженої макроекономічної політики та комплексного підходу. Досить суперечливою тенденцією на національному ринку праці є розширення сфери застосування цивільно-правового договору, адже рівень соціальної відповідальності роботодавців за ним є суттєво нижчим порівняно з трудовим договором. Стримуючим чинником соціально-економічного розвитку є регулювання соціально-трудових відносин на основі «старого» КЗпП (1971 р.), оскільки значна кількість норм та гарантій, які закріплені ним, є непосильним тягарем для більшості роботодавців у ринкових умовах. На завершення, варто відмітити, що позитивними тенденціями на національному ринку праці у контексті соціально-економічного розвитку є гнучкість в оплаті праці та поширення нестандартних форм зайнятості. Таким чином, розвиток соціально-трудових відносин на вітчизняному ринку праці характеризується різною направленістю та неоднозначним впливом на соціально-

економічний поступ. Перспективою подальших розробок є дослідження тенденцій та особливостей розвитку соціально-трудових відносин на національному ринку праці у контексті ініційованих соціально-економічних реформ у руслі євроінтеграційних прагнень України.

1. Кулик Ю. Нестандартна зайнятість – загроза для економіки [Електронний ресурс] / Ю. Кулик. – Golos.ua, 2014. – Режим доступу : <http://ua.golos.ua/politika> 2. Незадекларована зайнятість: українські реалії [Електронний ресурс] // Суспільство і соціальна політика. – 2011. – № 8. – Режим доступу: <http://ukrsocium.com> 3. Панчишин О. Зарплата в «конверті» [Електронний ресурс] // Новини. – Режим доступу: <http://zaxid.net/news> 4. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) – Режим доступу: <http://icps.com.ua/> 5. Юрчик Г. М. Оцінювання масштабів і наслідків тіньової зайнятості в Україні // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2013. – № 1(5). – С. 137–144. 6. European social statistics – 2013 edition / European Commission; Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 242 pp.

Рецензент: д.е.н., професор Безтелесна Л. І. (НУВГП)

Yurchyk H. M., Candidate of Economics, Associate Professor
(National University of Water Management and Nature Resources Use,
Rivne)

FEATURES OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS ON THE NATIONAL LABOR MARKET

The purpose of the article is to study the characteristics of social and labor relations in the labor market as determinant factors and socio-economic development for further substantiation of each other stipulation changes. Originality of the study is to determine main positive and negative trends of social and labor relations in the labor market in the context of the impact on the socio-economic development of state. The practical value of the results is embodied in determination a number of negative trends in employment, including: shadowing of employment and wages; low pay in the context of European standards; poor working conditions significant proportion of workers. Elimination the respective negative trends requires prudent macroeconomic policies and comprehensive approach. Suffice controversial trend in the labor market is to expand the scope of a civil contract, because the level of

social responsibility of employers for them is significantly lower compared to the employment contract. Limiting factor of socio-economic development is the regulation social and labor relations based on outdated legislation, since a large number of rules and safeguards are unbearable burden for most employers in market conditions. The positive trends in the labor market in the context of socio-economic development is flexibility in remuneration and dissemination of non-standard forms of employment. Thus, the development social and labor relations on the national labor market is characterized by different orientation and ambiguous effects on the socio-economic progress. The prospect of further development is to study the trends and characteristics of social and labor relations in the labor market in the context of initiated social and economic reforms in line with the European aspirations of Ukraine.

Keywords: social and labor relations, labor market, wages, fleksybilizatsiya, shadow employment, nonstandard employment, working conditions, employment contract, civil contract.

Юрчик Г. Н., к.э.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, г. Ровно)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ НА НАЦИОНАЛЬНОМ РЫНКЕ ТРУДА

Обоснованно наличие взаимно обуславливающего влияния между трудовой сферой, которая определяет тенденции социально-экономического развития общества, и социально-экономическим продвижением, которое является определяющей детерминантой трансформациями трудовых отношений. Исследовано основные тенденции развития социально-трудовых отношений на национальном рынке труда в контексте их влияния на социально-экономическое развитие государства.

Ключевые слова: социально-трудовые отношения, рынок труда, оплата труда, флексибилизация, тенизация занятости, нестандартная занятость, условия труда, трудовой договор, гражданско-правовой договор.
